

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА**

КАЛЮЖНА АЛЕВТИНА БОРИСІВНА

УДК 811.111'42:82-312.4

**ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
КЛЮЧОВИХ КОНЦЕПТІВ
АНГЛОМОВНОГО ДЕТЕКТИВНОГО ДИСКУРСУ**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі ділової іноземної мови та перекладу Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
ЗМІЙОВА Ірина Володимирівна,
Харківський гуманітарний університет
«Народна українська академія»,
професор кафедри теорії та практики перекладу

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ПРИХОДЬКО Анатолій Миколайович,
Запорізький національний технічний
університет,
завідувач кафедри теорії та практики перекладу

кандидат філологічних наук
ВАХОВСЬКА Ольга Володимирівна,
Київський національний лінгвістичний
університет,
старший викладач кафедри германських
і романських мов

Захист дисертації відбудеться 29 вересня 2017 р. о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.27 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна (61022, м. Харків, майдан Свободи 4, ауд. 7-75).

З дисертацією можна ознайомитися у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий 28 серпня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. І. Морозова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Реферована дисертаційна робота присвячена лінгвокогнітивному дослідженню ключових концептів детективного дискурсу ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ, їх реалізації в мові та актуалізації в англomовному детективному дискурсі на матеріалі творів представників британського напрямку класичного детективу А. Конан Дойла й А. Крісті.

Дискурс є середовищем формування концептів, «концентрується навколо певного опорного концепту, створює загальний контекст, що описує дійові особи, об'єкти, обставини, часи, вчинки тощо, визначаючись не стільки послідовністю речень, скільки тим спільним для творця дискурсу і його інтерпретатора світом, який «будується» під час розгортання дискурсу» (В.З. Дем'янков). Концепти, що властиві певному дискурсу та актуалізуються в його ключових символах (вербальних і невербальних), називають «дискурсоутворюючими» (М.Д. Невінська, О.І. Шейгал), «системоутворюючими» (Г.Г. Слишкін), «центральною» (О.І. Шейгал), «домінантами / константами», або «автохтонами» (А.М. Приходько). У нашій роботі концепти, що формують детективний дискурс, услід за В.І. Карасиком та Є.В. Бондаренко, називаємо «ключовими» (В.І. Карасик, Є.В. Бондаренко).

Дослідження концептів детективного дискурсу було предметом вивчення з позицій різних методологічних підходів. Мовна репрезентація концепту CRIME / ЗЛОЧИН проаналізована в американському варіанті англійської мови (Ю.Г. Євтушок), на матеріалі англійської та російської мов описана структура головних концептів детективу: ЗЛОЧИН / CRIME, ТАЄМНИЦЯ / MYSTERY, РОЗСЛІДУВАННЯ / INVESTIGATION, ПОКАРАННЯ / PUNISHMENT, а також їх вербалізація мовними засобами (Н.Ю. Філістова); у просторі англomовного детективного дискурсу досліджені базові концепти CRIME, DETECTIVE, MYSTERY, DETECTION, що визначені як загальні для детективного дискурсу (Т.О. Бехта), виділені п'ять типів комунікативних особистостей: Детектив, Убивця, Помічник, Свідок, Жертва у когнітивній моделі детективного дискурсу (Т.Г. Ватоліна). Відзначається синкретичність концептів ЗЛОЧИН і ГРІХ у свідомості християн (О.В. Ваховська). Концепти ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, ЖЕРТВА, ЗЛОЧИНЕЦЬ, СЛІДСТВО, СИЩИК розглянуті з погляду прецедентних феноменів детективного дискурсу (на матеріалі англійської та російської мов) (Г.О. Зав'ялова) тощо.

Актуальність роботи зумовлена, з одного боку, важливою соціально-культурною роллю інституційного детективного дискурсу в суспільстві, зокрема, його ключових концептів, які відповідають «агентам» (СИЩИК) і «клієнтам» (ЗЛОЧИНЕЦЬ) інституту слідства, що діють у певній ситуації (ЗЛОЧИН, оповитий ТАЄМНИЦЕЮ), і нагальною необхідністю встановлення їх когнітивно-дискурсивних характеристик. З іншого, своєчасність такого

аналізу підсилюється комплексним застосуванням новітньої когнітивної парадигми лінгвістичної науки, що уможлиблює з'ясування зв'язків між концептуальними структурами і мовними одиницями, які втілюють ці структури в дискурсі, та залученням теорії валентності, яка дозволяє пояснити такі взаємозв'язки на двох рівнях – мовному та когнітивному.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що розгортання дискурсу класичного детективу зумовлено дискурсоутворюючими концептами ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ, що пов'язані конвенціональними, імплікаційними, поняттєвими типами зв'язку і мають різний ступінь виділеності відповідно до етапів композиції класичного детективу.

Зв'язок роботи з науковими темами. Проблематика дисертації відповідає профілю досліджень, що проводяться на факультеті іноземних мов Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна в рамках тем «Проблеми іноземної філології, перекладознавства та методики когнітивно-дискурсивної парадигми» (номер державної реєстрації 0109U007962) та «Когнітивно-дискурсивні дослідження мови та перекладу» (0114U004320).

Мета дослідження – з'ясувати лінгвокогнітивні характеристики ключових концептів детективного дискурсу ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ і визначити типи їхнього взаємозв'язку.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження;
- 2) виопрацювати методику лінгвокогнітивного аналізу ключових концептів детективного дискурсу;
- 3) визначити статус детективного дискурсу як інституційного;
- 4) обґрунтувати статус ключових концептів;
- 5) виявити й описати лексичні засоби номінацій ключових концептів і визначити їх імена;
- 6) описати валентні зв'язки лексем-репрезентантів ключових концептів;
- 7) визначити типи взаємозв'язку ключових концептів детективного дискурсу.

Об'єктом дослідження в роботі є ключові концепти детективного дискурсу, реалізовані лексичними засобами в англomовному детективному дискурсі, репрезентованому текстами класичного детективу, а **предметом** – лінгвокогнітивні характеристики і типи взаємозв'язку ключових концептів.

Матеріалом дослідження є понад 3000 дискурсивних фрагментів, що містять лексичні одиниці, які вербалізують концепти ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ в англomовному детективному дискурсі, отримані методом суцільної вибірки з текстів творів А. Конан Дойла і А. Крісті – представників класичного детективу, обсягом 22000 аркушів.

Аналіз фактичного матеріалу здійснювався за допомогою **методологічного апарату** когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістики (Є.В. Бондаренко, О.С. Кубрякова, А.П. Мартинюк, О.І. Морозова, А.М. Приходько, І.С. Шевченко)

та спирається на результати досліджень когнітивної лінгвістики в *когнітивно-дискурсивному* та *когнітивно-комунікативному* напрямках (Є.В. Бондаренко, І.В. Змійова, А.П. Мартинюк, О.І. Морозова, А.М. Приходько, Ю.С. Степанов, І.С. Шевченко); *когнітивно-семантичному* напрямі (М.М. Болдирєв; С.А. Жаботинська, О.С. Кубрякова, М.В. Нікітін, З.Д. Попова, Й.А. Стернін, Р. Ленекер та ін.); *теорії дискурсу* (В.І. Карасик, М.Л. Макаров, В.Є. Чернявська, Дж. Браун, Дж. Юль, Т. ван Дейк, Н. Фейрклаф, Д. Шифрін, Р. Водак та ін.), теорії номінації (В. фон Гумбольдт, О.О. Потебня) і виходив із визнання сполучної ролі мови між когнітивною та комунікативною діяльністю людини, що здійснюється в ході дискурсу. Дослідження також спирається на теорію поля (В. фон Гумбольдт, О. Духачек, І.М. Кобозєва, М.А. Кронгауз, Й. Трір, А.А. Уфимцева) та теорію валентності (Ю.Д. Апресян, І.В. Арнольд, В.Г. Гак, С.Д. Кацнельсон, М.В. Нікітін, Г.Я. Солганік, М.Д. Степанова, І.П. Сусов, Я.Г. Тестелець, Л. Теньєр, Г. Хельбіг).

Методика дослідження зумовлена його метою та матеріалом, є комплексною і містить *дефініційний*, *компонентний* та *етимологічний* аналіз (для визначення змісту поняттєвого компонента, семного складу лексичних номінацій ключових концептів детективного дискурсу та їх етимологічного шару), *метод польового моделювання* (для виділення ядра та периферії концептів і наведення концептів у вигляді польових структур); *аналіз смислових зв'язків синонімів* (для структурування лексико-семантичного поля номінацій досліджуваних концептів), *концептуальний аналіз* (для визначення структури концептів), *валентнісний аналіз* (для визначення сполучуваності лексичних номінантів ключових концептів та опису взаємозв'язків ключових концептів в межах детективного дискурсу); *контекстуальний аналіз* (для виявлення реалізації валентностей лексем-репрезентантів ключових концептів), *дискурсивний аналіз* (для опису взаємозв'язку ключових концептів), *елементи кількісного аналізу* (під час з'ясування імен концептів).

Наукова новизна дослідження визначається тим, що в ньому *вперше*:

- детективний дискурс розглянуто як вид інституційного дискурсу;
- виділено ключові концепти детективного дискурсу ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ відповідно до етапів композиції класичного детективу;
- описано лексичні засоби, що вербалізують ключові концепти детективного дискурсу;
- розроблено алгоритм аналізу сполучуваності (реалізації валентності) ключових концептів;
- визначено семантичні взаємозв'язки лексем, що вербалізують ключові концепти, на основі валентнісних відношень;
- виявлено взаємодію ключових концептів детективного дискурсу, що зумовлено різними типами зв'язку.

Новизну отриманих результатів викладено в **положеннях, що виносяться на захист:**

1. Під детективним дискурсом розуміється сукупність тематично співвіднесених текстів, тема яких визначається з опорою на тематичні слова та логічні предикати; їх відбір зумовлюється ситуативними умовами й стосунками комунікантів. Детективний дискурс відноситься до інституційного дискурсу і має усі ознаки інституційності (хронотоп, цілі, цінності, типові учасники тощо) та статусно-рольове спілкування між персонажами у межах відносин «агент інституту – клієнт інституту».

2. ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ – ключові концепти для дискурсу класичного детективу, оскільки вони мають особливу значущість в означеному дискурсі, формують його змістовно-тематичне ядро, об'єктивують обов'язкові елементи сюжету й «носіїв» сюжету та є обов'язковою умовою для віднесення тексту до детективного дискурсу.

3. Лексичні засоби, що вербалізують ключові концепти детективного дискурсу, організовані в лексико-семантичні поля (ЛСП), які сформовані навколо лексем *mystery*, *crime*, *detective* і *criminal* – імен відповідних ключових концептів – на основі інтегральних сем, виділених у лексико-семантичних варіантах значень лексем, що належать до ядра поля. На основі диференційних сем утворюються мікрополя і розширення.

3.1. ЛСП номінацій концепту ТАЄМНИЦЯ структурується навколо лексеми *mystery* та її синонімів на основі інтегральної семи 'те, що незрозуміле / нез'ясовне'; на підставі уточнювальних родових поняття диференційних сем 'те, що приховане', 'те, що збиває з пантелику' і 'проблема, яку необхідно вирішити' виділяються мікрополя СЕКРЕТ, ЗАГАДКА, ПРОБЛЕМА.

3.2. Номінації концепту ЗЛОЧИН – лексема *crime* та її синоніми – об'єднані інтегральною семою 'порушення закону'. Диференційні семи 'дія, спрямована проти людини' і 'дія, спрямована проти власності' є підставою для формування двох ЛСП – ЗЛОЧИН ПРОТИ ЛЮДИНИ (ЛСП 1) і ЗЛОЧИН ПРОТИ ВЛАСНОСТІ (ЛСП 2). Ці ЛСП, у свою чергу, мають мікрополя – УБИВСТВО, ВИКРАДЕННЯ, НАСИЛЬСТВО ТА КРАДІЖКА, ПСУВАННЯ МАЙНА, НЕЗАКОННЕ ПРОНИКНЕННЯ відповідно.

3.3. ЛСП номінацій концепту СИЩИК формують лексема *detective* та її синоніми, що мають спільну сему 'той, хто розслідує злочини й отримує докази або інформацію'. Семи 'офіційний' (сищик) і 'приватний' (сищик), виділені у значенні лексеми *detective*, є підставою для структурування мікрополів ОФІЦІЙНИЙ СИЩИК і ПРИВАТНИЙ СИЩИК відповідно.

3.4. Ядром ЛСП номінацій концепту ЗЛОЧИНЕЦЬ є лексема *criminal* та її синоніми, об'єднані інтегральною семою 'той, хто скоїв злочин /незаконний учинок'. Диференційні семи, виділені в значеннях лексем-репрезентантів концепту ЗЛОЧИНЕЦЬ, є підставою для формування мікрополів ЛИХОДИЙ, УБИВЦЯ, ВИКРАДАЧ, КРАДІЙ і ШАХРАЙ.

4. Взаємозв'язок лексичних засобів, що вербалізують ключові концепти в рамках детективного дискурсу, вибудовується на основі теорії валентності. Семантичні валентності лексем-репрезентантів ключових концептів зумовлені сполучальними потенціями дієслова-предиката, який дозволяє виявити валентності іменника і його роль як суб'єкта (агенса) чи об'єкта (пацієнса) в ситуації наявності в їх значенні спільної семи.

5. Лексеми, що маніфестують ключові концепти в детективному дискурсі, демонструють обов'язкову і факультативну валентності. При обов'язковій валентності сполучуваність дієслова-предиката з актантами мотивована наявністю спільної семантичної ознаки в їх значеннях. При факультативній валентності іменники та дієслова виявляють можливу сполучуваність із прикметниками і прислівниками, що визначається семантикою слів.

6. Категорію валентності застосовуємо також до аналізу й опису взаємозв'язку ключових концептів детективного дискурсу ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ. Валентність ключових концептів детективного дискурсу виявляється у вибіркового відношенні концепту до інших концептів та реалізується в трьох типах зв'язків – конвенціональних, імплікаційних і поняттєвих – шляхом поєднання і перетину концептів.

6.1. Конвенціональний характер взаємозв'язку ключових концептів пояснюється умовами побудови композиції детективу з жорсткою послідовністю елементів (злочин – розслідування – розкриття злочину), а актуалізація (виділеність) певного концепту на кожному етапі розгортання сюжету передбачає причинно-наслідковий, тобто імплікаційний зв'язок.

6.2. Взаємозв'язок ключових концептів детективного дискурсу, що ґрунтується на взаємовідношеннях їх поняттєвих компонентів, передбачає наявність у концептів, що перетинаються, спільного поняттєвого змісту.

Теоретичне значення роботи полягає у визначенні змісту і структури ключових концептів детективного дискурсу ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ, а також підстав для взаємозв'язку ключових концептів у дискурсі. Результати дослідження є особистим внеском здобувача у розвиток когнітивної семантики (виявлення поняттєвого компонента в структурі досліджуваних концептів, опис внутрішніх і зовнішніх зв'язків концептів), у розвиток теорії валентності щодо різних рівнів мови з екстраполяцією в галузь когнітивної лінгвістики.

Практична значущість дослідження визначається тим, що його результати можуть бути використані під час викладання лекційних курсів із загального мовознавства (розділ «Семантика»), лексикології англійської мови (розділи «Лексична семантика», «Синонімія»), у спецкурсах із когнітивної лінгвістики, при написанні курсових і дипломних робіт, у наукових дослідженнях аспірантів і студентів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації апробовано на засіданнях кафедри ділової іноземної мови та перекладу ХНУ імені В.Н. Каразіна (2009–2017), на спеціалізованому лінгвістичному семінарі ХНУ імені В.Н. Каразіна (2017) та на 13 наукових конференціях, а саме: **6 міжнародних конференціях**: II, IV, V міжнародних наукових конференціях «Когнітивно-прагматичні дослідження професійних дискурсів» (Харків, 2009, 2014, 2016), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні філологічні студії: теоретична та прикладна лінгвістика» (Буча, 2015), Міжнародній науково-практичній конференції «Дослідження різних напрямів розвитку філологічних наук» (Одеса, 2016), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні наукові дослідження представників філологічних наук та їхній вплив на розвиток мови та літератури» (Львів, 2017) та на **7 конференціях з міжнародною участю**: X, XI, XII, XIII, XIV, XV Наукових конференціях з міжнародною участю «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016), II Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Германістика у XXI столітті: когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика» (Харків, 2012).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційної роботи висвітлено в 6 наукових статтях (5 у фахових виданнях України, 1 у зарубіжному виданні), а також у 13 тезах виступів на наукових конференціях загальним обсягом 4,5 авт. арк.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного, загальних висновків, списку літератури та 3 додатків, містить 8 таблиць, 10 рисунків. Бібліографія включає 396 позицій (з них довідкових і лексикографічних джерел – 42), джерел ілюстративного матеріалу – 108. Загальний обсяг роботи – 11,77 авт. арк. Обсяг основного тексту 9,4 авт. арк.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується вибір теми, її актуальність, визначаються об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, розкривається новизна, теоретична і практична значущість, подається апробація результатів роботи.

У **першому розділі «Принципи аналізу ключових концептів детективного дискурсу»** розглядаються питання щодо визначення дискурсу та співвідношення його з текстом. Обґрунтовується виокремлення детективного дискурсу як інституційного. Визначається статус ключових концептів дискурсу, розглядаються онтологічні характеристики понять, що лежать в основі їх формування.

Дискурс як інтегральний феномен, мисленнєво-комунікативна діяльність, сукупність процесу і результату (тексту) містить як екстралінгвістичний, так і лінгвістичний аспекти (І.С. Шевченко). У лінгвістичному плані дискурс маніфестує себе у використовуваних мовних засобах і виявляється в сукупності породжених текстів, у лінгвокогнітивному – пов'язаний із мовною свідомістю, зумовлює вибір мовних засобів, впливає на породження (і сприйняття) текстів, виявляючись у контексті та пресупозиції (В.В. Красних).

Детективний дискурс репрезентований текстами літературних творів, об'єднаними однією тематичною лінією, якими зафіксований цей дискурс. Особливості побудови детективу як літературного твору (його стереотипність, формульність) дозволяють віднести цей тип дискурсу до інституційного, характерним для якого є певні ознаки (В.І. Карасик): типові учасники (сищик, поліцейський, жертва, потерпілий, злочинець), хронотоп (просторово-часові координати, в яких відбувається дія твору), цілі (розкриття таємниці, покарання злочинця, відновлення порушеного порядку), цінності (надання допомоги), дискурсивні формули (*have an inquest, make inquiries, have an alibi, Do you plead guilty?*) тощо, а також статусно-рольове спілкування в термінах «агент інституту (офіційний або приватний сищик) – клієнт інституту (злочинець, потерпілий, свідок тощо)».

Концептуальний простір детективного дискурсу містить специфічні, характерні для нього концепти. Такі ментальні сутності регулярно відтворюються у дискурсі, визначають його смисл та норми та історично сформувались в межах цього дискурсу.

У детективному дискурсі, маніфестованому текстами класичного детективу, які відрізняються суворою побудовою сюжету, до ключових відносимо концепти ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ – дискурсоутворюючі концепти, що зумовлюють віднесення тексту до детективного дискурсу та розгортання його смислів. Жорстка послідовність елементів: зав'язка (злочин/таємниця) – кульмінація сюжету (розслідування) – розв'язка (розкриття злочину/таємниці) передбачає актуалізацію (виділення) концептів у свідомості: ТАЄМНИЦЯ на етапах зав'язки та розв'язки та СИЩИК на етапі розслідування. Така актуалізація концептів співзвучна з положенням «теорії виділеності» Р. Ленекера.

У просторі дискурсу відношення між вербалізованими концептами пояснюємо, спираючись на теорію валентності, а саме семантичну валентність, яка розглядається як потенційна вибіркова здатність лексичної одиниці приєднувати інше повнозначне слово (С.Д. Кацнельсон). Валентність може бути обов'язковою і факультативною, що реалізується лише в окремих випадках (Ю.Д. Апресян, В.Г. Гак, В.О. Плунгян, К.В. Рахіліна). Факультативною може бути атрибутивна валентність іменника, оскільки означення при іменнику є не обов'язковим, а лише можливим (В.В. Гуревич),

а також валентність дієслова, виражена сирконстантами – обставинами виконання дії (місце, час, спосіб дії тощо).

Значення концептів профілюються на тлі доменів – семантичної структури, що функціонує як основа, «що підтримує концепт і без якої він не може бути зрозумілий» (У. Крофт, Д.А. Круз). Детективний дискурс визначаємо як концептуальний домен (Р. Дірвен, М. Верспур), на тлі якого розглядаємо ключові концепти ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ.

У другому розділі «Методика, матеріал та інструментарій аналізу ключових концептів детективного дискурсу» описано матеріал дослідження, виопрацьовано методику і алгоритм аналізу ключових концептів в англomовному детективному дискурсі.

Матеріалом дослідження слугують дискурсивні фрагменти, що містять ключові концепти, з творів А. Конан Дойла і А. Крісті – представників британського напрямку класичного детективу. Англійський класичний детектив, який називають «аналітичним» (К.О. Варлакова, В.П. Руднев), об'єктивує картину світу на межі ХІХ–ХХ століть, у якій знаходять утілення ідеї логічного позитивізму. Саме під впливом цих ідей з'являється описаний авторами детективу аналітичний (дедуктивний) метод (method of deduction) їх персонажів – сищиків-аналітиків (К.О. Варлакова).

Класичний детектив вирізняється особливим типом побудови сюжету, що зображує розкриття складної, заплутаної таємниці, пов'язаної із розслідуванням злочину, яке успішно проводить сищик (офіційний або приватний) і яке закінчується викриттям і покаранням злочинця. Така структура дозволяє визначити основні компоненти тексту детективу, що, у свою чергу, є підставою для виділення ключових концептів детективного дискурсу – ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ.

Вивчення лінгвокогнітивних характеристик ключових концептів спирається на інтегративний когнітивно-дискурсивний підхід (Є.В. Бондаренко, О.С. Кубрякова, А.П. Мартинюк, О.І. Морозова, І.С. Шевченко) із застосуванням методів семасіологічного й ономасіологічного аналізу, які передбачають вивчення значень мовних одиниць, що номінують концепти, та аналіз дискурсивних фрагментів.

Лінгвокогнітивний підхід дозволяє інтерпретувати значення мовних одиниць, які апелюють до концептів, з точки зору їх когнітивних ознак. Виходячи з ідей профілювання концептів у межах певних областей досвіду – доменів (У. Крофт, Д.А. Круз), в роботі виявляємо набір доменів, на тлі яких профілюються ключові концепти детективного дискурсу. Застосування теорії виділеності (Р. Ленекер) дозволяє визначити, який ключовий концепт актуалізується на тому або іншому етапі розвитку сюжету; а залучення теорії валентності (Ю.Д. Апресян, І.В. Арнольд, В.Г. Гак, С.Д. Кацнельсон, М.В. Нікітін, Г.Я. Солганік, М.Д. Степанова, І.П. Сусов, Я.Г. Тестелець,

Л. Теньєр, Г. Хельбіг) уможливило визначення підстав для взаємозв'язку ключових концептів у дискурсі та типів зв'язків між ними.

Пропонований у роботі алгоритм аналізу ключових концептів детективного дискурсу включає послідовність етапів: (1) визначення ключових концептів у детективному дискурсі; (2) виділення поняттєвої складової досліджуваних концептів для визначення їх у дискурсі як ключових; (3) виявлення засобів вербалізації ключових концептів, визначення лексем-імен концептів і вивчення їхньої етимології; (4) семний аналіз значення лексем – імен ключових концептів *mystery, crime, detective, criminal* і їх синонімів, виявлення лексико-семантичних варіантів, визначення доменів, на фоні яких профілюються значення, актуалізовані в детективному дискурсі; (5) моделювання семантичного простору ключових концептів; (6) встановлення валентних зв'язків лексем, що вербалізують ключові концепти; (7) виявлення типів взаємодії ключових концептів у детективному дискурсі.

У третьому розділі «Семантичний простір ключових концептів детективного дискурсу» вивчення концептів ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ сконцентровано на характеристиках лексичних засобів, що апелюють до концептів в дискурсі, зокрема, на іменах концептів, якими є лексеми *mystery, crime, detective* та *criminal*, відповідно.

Етимологічний аналіз слів-репрезентантів, що вербалізують знання про ключові концепти детективного дискурсу, дозволив виділити їх етимони, що становлять етимологічний шар концептів і простежуються в сучасних значеннях його лексем-номінантів.

За даними дефініційного аналізу, лексеми *mystery, crime, detective* та *criminal* – це полісеманти, що містять певну кількість ЛСВ та профілюються на тлі певних доменів. Так, лексема *crime* містить п'ять ЛСВ, при чому лише три з них (ЛСВ 1, 2 та 3) об'єктивують концепт ЗЛОЧИН, будучи профільовані у двох доменах: ПРАВО/ПРАВОСУДДЯ та МОРАЛЬ (рис. 1).

Рис. 1. Профілювання значень лексеми-полісеманта *crime*

Семантичний простір номінацій ключових концептів упорядкований лексико-семантичними полями (ЛСП), побудованими на підставі інтегральної та диференційних сем. ЛСП номінацій ключових концептів утворені лексичними одиницями, об'єднаними навколо лексем *mystery, crime, detective*

та *criminal* – імен відповідних ключових концептів на основі спільного значення – інтегральної семи – і утворюють ієрархічну структуру. На основі диференційних сем будуються мікрополя та розширення (див. рис. 2).

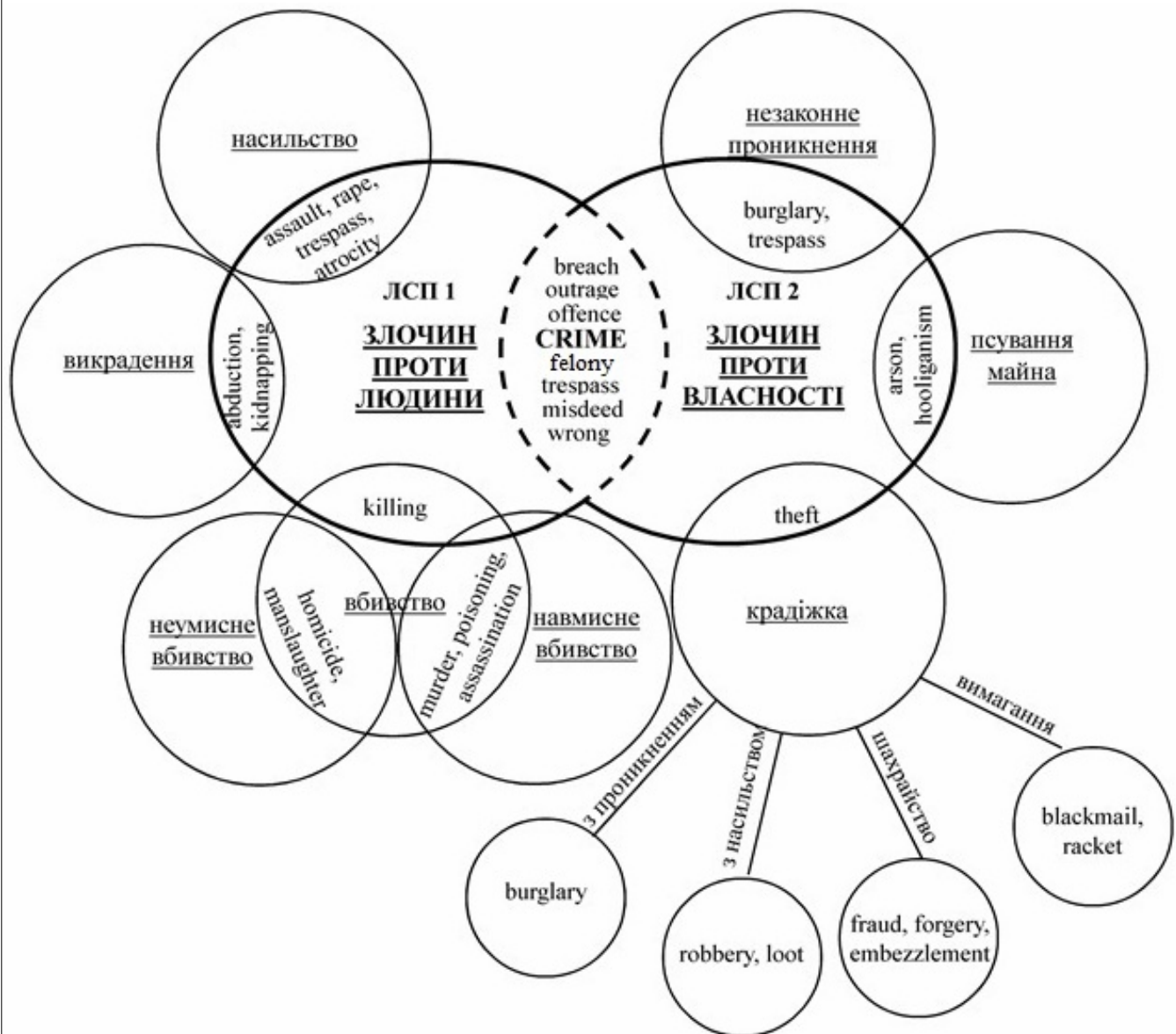

Рис. 2. Лексико-семантичне поле номінацій концепту ЗЛОЧИН / CRIME

Так, ЛСП номінацій концепту ЗЛОЧИН структуроване навколо лексеми *crime* – імені концепту ЗЛОЧИН та її синонімів на основі інтегральної семи ‘порушення закону’. Зазначена сема також визначається в значеннях лексем *murder, robbery, poisoning, theft, kidnapping* тощо, які пов’язані родовидовими кореляціями з лексемою *crime*.

Крім інтегральної семи зазначені лексеми мають диференційні семи ‘дія, спрямована проти людини’ і ‘дія, спрямована проти власності’, на підставі яких структуруємо ЛСП 1 ЗЛОЧИН ПРОТИ ЛЮДИНИ і ЛСП 2 ЗЛОЧИН ПРОТИ ВЛАСНОСТІ. Диференційні семи у значеннях цих лексем, у свою чергу, дають підставу сформулювати мікрополя: НАСИЛЬСТВО, ВИКРАДЕННЯ, ВБИВСТВО в ЛСП 1 та НЕЗАКОННЕ ПРОНИКНЕННЯ, ПСУВАННЯ МАЙНА, КРАДІЖКА в ЛСП 2. Наприклад, лексема *killing*, маючи спільну з лексемою *crime* сему ‘дія,

спрямована проти людини', має диференційну сему 'позбавлення людини життя', що дає підстави об'єднати цю лексему із синонімами *murder, homicide, manslaughter, assassination, poisoning* у мікрополі вбивство. Це мікрополе має два розширення: ненавмисне вбивство та навмисне вбивство на основі диференційних сем 'не навмисно' і 'навмисність' відповідно.

Окремі мікрополя здатні накладатися або перетинатися. Так, лексема *burglary* відповідно до своєї семи 'незаконне привласнення' належить до мікрополя КРАДІЖКА, а за семою 'проникнення на чужу територію' до мікрополя НЕЗАКОННЕ ПРОНИКНЕННЯ, лексема *trespass* входить у мікрополе НАСИЛЬСТВО в ЛСП1 і мікрополе НЕЗАКОННЕ ПРОНИКНЕННЯ в ЛСП2.

У четвертому розділі «Лінгвокогнітивні взаємозв'язки ключових концептів детективного дискурсу» визначаються підходи, що лежать в основі взаємодії ключових концептів у детективному дискурсі, розглянуто валентні відношення концептів на основі валентних зв'язків лексем, що їх вербалізують та встановлено імплікаційні, конвенціональні й поняттєві типи зв'язків аналізованих концептів.

У роботі розглянуто валентні зв'язки лексем, що вербалізують ключові концепти детективного дискурсу, як реалізація семантичної валентності, що підпорядковується правилу семантичного узгодження мовних одиниць за наявності хоча б однієї спільної семи в значеннях поєднаних одиниць (М.В. Нікітін, В.Г. Гак).

Семантичне узгодження лексем-репрезентантів концептів реалізується з опорою на сполучальні можливості дієслів-предикатів. Предикат дозволяє виявити валентності іменника та його роль як суб'єкта або об'єкта в ситуації (В.З. Дем'янков). Така сполучуваність можлива за умови, що лексичне значення дієслова не суперечить значенню одиниці мови, яку дієслово приєднує (Г.Я. Солганік).

У прикладі *As a result of his talking so much, burglars broke in one night and actually cut a hole in the safe with a chemical device* (A. Christie, Strange Jest) концепт ЗЛЮЧИНЕЦЬ вербалізований лексемою *burglar*, що заповнює суб'єктну валентність предикатів *break in* та *cut*. Фразове дієслово *break in* (to enter premises forcibly or illegally) сполучається з іменником *burglar* (a person who enters a house etc illegally to steal), що заповнює його суб'єктну валентність і виступає суб'єктом-агенсом, тому що значення дієслова та іменника містять спільну сему 'проникати незаконно'. Об'єктна валентність зазначеного предиката заміщена за визначенням, тому що лексичне значення предиката містить опис об'єкта (premises). Предикат *break in* синтаксично пов'язаний із сирконстантом – обставиною часу *one night*. Предикат *cut* (make an opening with a sharp-edged tool) є тривалентним, тому передбачає наявність суб'єкта (хто ріже), об'єкта (ріже що) й інструмента (ріже за допомогою чого). Суб'єктна валентність заповнена лексемою *burglar*,

що є агенсом, лексема *hole* виступає в ролі фактитива та заповнює об'єктну валентність предиката, а іменна група *with a chemical device* – у ролі інструмента та заповнює третю валентність.

Лексичні засоби вербалізації концептів (що переважно представлені іменниками) виступають актантами і демонструють різні валентні зв'язки на основі облігаторної та факультативної валентності.

У прикладі *The mystery of the bathroom will be investigated tomorrow morning* (A. Christie, *The Girl in the Train*) концепт ТАЄМНИЦЯ представлений лексемою *mystery*, що заповнює об'єктну валентність предиката *investigate* і виступає в ролі об'єкта-пацієнса. Значення лексеми *investigate* містить сему 'дізнатися', а *mystery* – сему 'те, що невідоме' і, відповідно, заповнює облігаторну об'єктну валентність двовалентного предиката *investigate* (дізнатися про що). Лексема *mystery* також демонструє факультативну валентність за допомогою сирконстанта-означення *of the bathroom*, а факультативна валентність предиката виражена сирконстантом-обставиною часу *tomorrow morning*.

Валентність як загальномовна категорія пов'язує різні рівні мови. Концепти, як і лексичні одиниці, мають властивості вибірково поєднуватися або не поєднуватися з іншими концептами. На відміну від валентності мовної одиниці, валентність концепту не має жорстких обмежень, а нагадує тільки «тенденцію» (А.М. Приходько). Валентність концепту носить характер потенційної властивості, оскільки в різних дискурсах зв'язок концептів може бути або обов'язковим, або малоймовірним. У детективному дискурсі, який будується згідно із суворим каноном, вимагає дотримання стандарту, послідовності подій і учасників, взаємозв'язки ключових концептів ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ є імовірними та прогнозованими.

Взаємодію концептів у дискурсі розглядаємо на основі двох підходів, що є взаємодоповнювальними: на основі 1) імплікаційних і конвенціональних зв'язків концептів і 2) валентних відношень на двох рівнях – поняттєвого змісту концептів і сполучуваності їх семантичних компонентів.

Зв'язок концептів, при якому один концепт актуалізує у свідомості інший і налаштовує свідомість на цей останній, може мати як імплікаційний (незнаковий), так і конвенціональний (знаковий) характер. У разі незнакової ситуації зв'язок концептів заснований на взаємозв'язку реальних фактів, подій, явищ. У «знаковій» ситуації при конвенціональній залежності концептів зв'язок між ними може бути довільним, умовним, а інформація не замикається в межах індивідуальної свідомості і призначена для передачі її іншій свідомості (М.В. Нікітін).

Так, на етапі зав'язки «сигнал таємниці» (убивство, знаходження тіла, зникнення людини, таємнича подія) має конвенціональний характер. А поява сищика, якого залучають до з'ясування точних обставин події, швидше

передбачає логічний, причинно-наслідковий, тобто імплікаційний зв'язок.

Із позиції другого підходу взаємодія ключових концептів заснована на позамовному відношенні між їхніми поняттєвими змістами та пояснюється наявністю у концептів, що перетинаються, спільного поняттєвого змісту (М.Д. Степанова, Г. Хельбиг).

Взаємозв'язок ключових концептів на основі взаємодії логічних предикатів і лексем-репрезентантів, що виступають актантами, наведений на Рис. 3:

Рис. 3. Взаємозв'язок ключових концептів у детективному дискурсі

Так, поняттєвий компонент концепту ЗЛОЧИНЕЦЬ 'той, хто скоїв злочин /незаконний учинок' передбачає взаємозв'язок із концептом ЗЛОЧИН 'порушення закону' на основі заповнення логічної валентності. У свою чергу, поняттєвий компонент концепту СИЩИК 'той, хто розслідує злочини й отримує докази або інформацію' передбачає зв'язок із концептом ЗЛОЧИН і, відповідно, із концептом ЗЛОЧИНЕЦЬ. Наявність у поняттєвому змісті концепту СИЩИК компонента 'отримання інформації' дозволяє об'єднати його з концептом ТАЄМНИЦЯ, поняттєвий зміст якого охоплює компоненти: 'те, що незрозуміле/нез'ясовне', 'те, що приховане', 'проблема, яку необхідно вирішити' і передбачає наявність прихованої інформації.

Виявлені зв'язки ключових концептів можуть бути як одно-, так і двовекторними, і носять облігаторний характер у силу значущості ключових концептів для побудови смислу детективного дискурсу.

Наприклад, концепти СИЩИК і ТАЄМНИЦЯ взаємодіють на основі двовекторного зв'язку. Концепт СИЩИК пов'язаний із концептом

ТАЄМНИЦЯ предикатами *investigate, solve, explain, clear up* та ін. (*a mystery*): *Well, it seems that M. Poirot solved a baffling murder mystery that threatened to involve them both* (A. Christie, *The Murder of Roger Ackroyd*). У цьому прикладі актантами предиката *solve* виступають агенс, заповнений власною назвою *M. Poirot*, яка вербалізує концепт СИЩИК, та пацієнс, заповнений лексемою *mystery*, що вербалізує концепт ТАЄМНИЦЯ. Зі свого боку, концепт ТАЄМНИЦЯ пов'язаний із концептом СИЩИК предикатами *baffle, perplex, interest (a detective)*: *Hercule Poirot said: "My own business can wait. It is this affair here that interests me* (A. Christie, *The Labors of Hercules*). У цьому прикладі актантами предиката *interest* виступають агенс – лексема *affair*, що вербалізує концепт ТАЄМНИЦЯ, та пацієнс – лексема *me*, що імпліцитно вербалізує концепт СИЩИК.

Виявлені взаємозв'язки ключових концептів детективного дискурсу подібні до семантичних зв'язків мовних одиниць. При цьому на основі спільності або відмінності ознак, що виділяються в значеннях лексем, які вербалізують концепти, у свідомості встановлюється зв'язок між концептами.

ВИСНОВКИ

Концепти ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ є ключовими концептами детективного дискурсу, ментальними утвореннями, які концентрують дискурс, створюють загальний контекст, описують події, обставини та дійових осіб і, таким чином, організують дискурс. Вони є характерними, типовими та прогнозованими для детективного дискурсу, визначають його когнітивні та комунікативні властивості.

Детективний дискурс, зафіксований сукупністю текстів, об'єднаних однією тематичною лінією, та репрезентований текстами літературних творів напряду британського класичного детективу, виявляє ознаки інституційного дискурсу та відбиває статусно-рольове спілкування. Детективний дискурс визначає зміст актуалізованих у дискурсі ключових концептів та особливості семантичного простору, використання лексичних засобів для вербалізації ключових концептів ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ.

Семантичний простір номінацій ключових концептів детективного дискурсу структурований як лексико-семантичне поле. Центр поля містить лексеми *mystery, crime, detective* або *criminal* – ім'я відповідного ключового концепту, та синоніми, об'єднані з іменем концепту інтегральними семами, виділеними у лексико-семантичних варіантах значень, на основі диференційних сем формуються мікрополя і розширення.

У просторі детективного дискурсу лексеми-репрезентанти ключових концептів демонструють зв'язки з іншими лексичними одиницями, що обумовлено реалізацією семантичної валентності обов'язкового

і факультативного типів. Залучення положень теорії валентності дозволило пояснити взаємозв'язки ключових концептів на двох рівнях – мовному та когнітивному.

Ключові концепти демонструють взаємозв'язки, що є подібними до семантичної валентності лексичних одиниць. Зв'язок між концептами у свідомості встановлюється на основі виділення спільних ознак в лексичному значенні лексем-репрезентантів концептів. Взаємозв'язки ключових концептів в межах детективного дискурсу є імовірними та прогнозованими, оскільки передають логіко-смыслову основу цього дискурсу. Валентність ключових концептів детективного дискурсу виявляється у вибіркового відношенні концепту до інших концептів та реалізується шляхом поєднання і перетину концептів трьома типами зв'язку – імплікаційними, конвенціональними і поняттєвими.

Імплікаційні зв'язки ключових концептів в детективному дискурсі ґрунтуються на потенційно прогнозованих зв'язках, оскільки один концепт може імплікувати інший, і відбивають причинно-наслідкові зв'язки. Стереотипна послідовність елементів композиції літературного твору, на основі якої будується детективний дискурс, передбачає послідовне виділення певних концептів на етапах розгортання сюжету.

Зв'язок ключових концептів у межах дискурсу як відбиття зв'язків позамовних явищ ґрунтується на логічній валентності, яка носить універсальний характер і опосередкована стосунками між поняттєвим змістом концептів. Наявність спільних компонентів в поняттєвому змісті обумовлює можливість сполучуваності ключових концептів у межах дискурсу.

Отримані результати окреслюють перспективу подальших досліджень ключових концептів – аналіз їхньої реалізації в просторі інших дискурсів на матеріалі англійської та інших мов з використанням запропонованих в роботі методик.

Основні положення роботи відображено у таких публікаціях:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Калюжна А.Б. Концепт ТАЄМНИЦЯ в англійській мовній картині світу / А.Б. Калюжна, І.В. Змієва // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2009. – № 848. – С. 35-39.
2. Калюжна А.Б. Визначення імені концепту ТАЄМНИЦЯ в англійському детективному жанрі / А.Б. Калюжна // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2010. – № 896. – С. 22-26.
3. Калюжная А.Б. Концепт-сценарий ТАЙНА в детективном дискурсе / А.Б. Калюжная // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2013. – № 1072. – С. 48-53.

4. Калюжная А.Б. Ключевые концепты англоязычного детективного дискурса / А.Б. Калюжная // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2016. – Вип. 83. – С. 79-87.
5. Калюжна А.Б. Лінгвокогнітивні підстави взаємодії ключових концептів детективного дискурсу / А.Б. Калюжна // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2017. – Вип. 85. – С. 88-95.
6. Калюжная А.Б. Лексико-семантическое поле ключевых концептов детективного дискурса / А.Б. Калюжная, И.В. Змиева // Вестник Казахского гуманитарно-юридического инновационного университета. – 2016. – № 3 (31). – С. 80-84.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Калюжна А.Б. Аналіз етимологічного шару концепту ТАЄМНИЦЯ / А.Б. Калюжна // Когнітивно-прагматичні дослідження професійних дискурсів : матеріали II міжнародної наукової конференції (21 березня 2009 р.). – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – С. 18-20.
8. Калюжна А.Б. Концепт ТАЄМНИЦЯ в творах Агати Крісті / А.Б. Калюжна // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : тези доповідей X наукової конференції з міжнародною участю (4 лютого 2011 р.). – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – С. 118-120.
9. Калюжная А.Б. Концепт-сценарий ТАЙНА в классическом детективе / А.Б. Калюжная // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : тези доповідей XI наукової конференції з міжнародною участю (3 лютого 2012 р.). – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – С. 112-113.
10. Калюжная А.Б. Лексемы *mystery* и *secret* в вербализации концепта ТАЙНА / А.Б. Калюжная // Германістика у XXI столітті: когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика : тези доповідей II всеукраїнської наукової конференції германістів з міжнародною участю (21 квітня 2012 р.). – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – С. 79-82.
11. Калюжная А.Б. Особенности номинации фреймов концепта-сценария ТАЙНА / А.Б. Калюжная // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : тези доповідей XII наукової конференції з міжнародною участю (1 лютого 2013). – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 133-134.
12. Калюжная А.Б. Атрибутивные сочетания как средство лексической объективации концепта ТАЙНА в детективе / А.Б. Калюжная // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : тези доповідей XIII наукової конференції з міжнародною участю (7 лютого 2014 р.). – Ч. 1. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – С. 146-147.
13. Калюжная А.Б. Средства актуализации концептуальных признаков концепта ТАЙНА в детективном дискурсе / А.Б. Калюжная // Когнітивно-прагматичні дослідження професійних дискурсів : матеріали IV міжнародної наукової конференції (22 березня 2014 р.). – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – С. 33-36.

14. Калюжная А.Б. Детективный дискурс как вид институционального дискурса / А.Б. Калюжная // Сучасні філологічні студії: теоретична та прикладна лінгвістика : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (25 березня 2015 р.). – Київ-Буча : Український гуманітарний інститут, 2015. – С. 92-95.
 15. Калюжная А.Б. Дискурсообразующие концепты классического детектива / А.Б. Калюжная // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : тези доповідей XIV наукової конференції з міжнародною участю (27 березня 2015 р.). – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – С. 72-74.
 16. Калюжная А.Б. Особенности реализации концепта ДЕТЕКТИВ в детективном дискурсе / А.Б. Калюжная // Когнітивно-прагматичні дослідження професійних дискурсів : матеріали V міжнародної наукової конференції (19 березня 2016 р.). – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – С. 33-36.
 17. Калюжная А.Б. Семантическое пространство концепта ПРЕСТУПЛЕНИЕ в детективном дискурсе / А.Б. Калюжная // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація. 2016-й – рік англійської мови : тези доповідей XV наукової конференції з міжнародною участю (5 лютого 2016 р.). – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – С. 61-62.
 18. Калюжная А.Б. Анализ понятийного компонента концепта ПРЕСТУПНИК / А.Б. Калюжная // Дослідження різних напрямів розвитку філологічних наук : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (25-26 листопада 2016 р.). – Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2016. – С. 69-70.
 19. Калюжна А.Б. Валентнісні зв'язки лексем, що вербалізують концепт СИЩИК / А.Б. Калюжна // Сучасні наукові дослідження представників філологічних наук та їхній вплив на розвиток мови та літератури : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (7-8 квітня 2017 р.). – Львів : ГО «Науково-філологічна організація «ЛОГОС», 2017. – С. 149-150.
- Особистий внесок Калюжною А.Б. в опубліковані у співавторстві статті № 1 та № 6 полягає у зборі та аналізі фактичного матеріалу, моделюванні і описі лексико-семантичних полів номінацій ключових концептів детективного дискурсу.

АНОТАЦІЯ

Калюжна А.Б. Лінгвокогнітивні характеристики ключових концептів англomовного детективного дискурсу. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.04 – германські мови. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України. – Харків, 2017.

У дисертації, що виконана у межах когнітивно-дискурсивної парадигми, розкрито лінгвокогнітивні характеристики і типи взаємозв'язку ключових концептів англомовного детективного дискурсу, репрезентованого текстами літературних творів напряму британського класичного детективу, який визначено як форму інституційного дискурсу.

Визначено статус концептів ТАЄМНИЦЯ, ЗЛОЧИН, СИЩИК, ЗЛОЧИНЕЦЬ як ключових концептів детективного дискурсу. Описано семантичний простір номінацій ключових концептів, структурований як лексико-семантичні поля згідно виділених інтегральних та диференційних сем. Виявлені валентні зв'язки лексем-репрезентантів ключових концептів підтверджують взаємозв'язок між семантичною валентністю, здатністю лексичної одиниці приєднувати іншу, та концептуальною валентністю – властивістю концептів вступати у відносини з іншими концептами у дискурсі. Взаємодія ключових концептів у межах детективного дискурсу обумовлена наявністю спільних семантичних компонентів в поняттєвому змісті концептів.

Ключові слова: валентний зв'язок, взаємодія концептів, детективний дискурс, інституційний дискурс, класичний детектив, ключовий концепт, концептуальна валентність, лексико-семантичне поле, семантична валентність.

АННОТАЦІЯ

Калюжная А.Б. Лингвокогнитивные характеристики ключевых концептов англоязычного детективного дискурса. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 – германские языки. – Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина Министерства образования и науки Украины. – Харьков, 2017.

В диссертации, выполненной в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы, исследованы ключевые концепты англоязычного детективного дискурса, их лингвокогнитивные характеристики и типы взаимосвязи.

Концепты ТАЙНА, ПРЕСТУПЛЕНИЕ, СЫЩИК, ПРЕСТУПНИК описаны как ключевые концепты детективного дискурса. Детективный дискурс, представленный совокупностью тематически соотнесенных текстов направления британского классического детектива, которые строятся по определенному шаблону, определен как институциональный дискурс. Ключевые концепты ТАЙНА, ПРЕСТУПЛЕНИЕ, СЫЩИК, ПРЕСТУПНИК обладают особой значимостью в детективном дискурсе, формируют содержательно-тематическое ядро, объективируют обязательные элементы сюжета и «носителей» сюжета, их наличие в тексте является обязательным

условием отнесения текста к детективному дискурсу, взаимосвязь данных концептов формирует его целостность.

Появление в литературе классического детектива обусловлено определенным этапом в развитии британского общества, социальных институтов и общественных норм соответствующей эпохи. Такие изменения нашли отражение в онтологических характеристиках понятий 'тайна', 'преступление', 'сыщик' и 'преступник' и, в свою очередь, определили понятийное содержание ключевых концептов детективного дискурса.

Семантическое пространство номинаций каждого концепта структурировано как лексико-семантическое поле с центром, в котором располагается лексема *mystery, crime, detective* или *criminal*, являющаяся именем соответствующего концепта, и ее синонимы, объединенные интегральной семой. На основе дифференциальных сем формируются микрополя и расширения.

Вербализованные ключевые концепты ТАЙНА, ПРЕСТУПЛЕНИЕ, СЫЩИК, ПРЕСТУПНИК демонстрируют большое количество лексических средств номинации концептов и множественные связи лексических средств на основе синонимических и родо-видовых взаимоотношений в рамках описанных лексико-семантических полей.

Связь между концептуальными структурами и языковыми единицами, реализующими эти структуры в дискурсе, изучена с применением теории валентности, что позволяет объяснить такую связь на двух уровнях – языковом и когнитивном. В детективном дискурсе лексемы-репрезентанты ключевых концептов демонстрируют множественные связи с другими лексическими единицами как реализацию семантической валентности обязательного и факультативного типов.

Ключевые концепты детективного дискурса, подобно лексическим единицам, реализуют в дискурсе концептуальную валентность, то есть способность вступать в отношения друг с другом. Взаимосвязи ключевых концептов в рамках детективного дискурса являются вероятностными и прогнозируемыми, поскольку передают логико-смысловую основу дискурса. Валентность ключевых концептов проявляется в избирательном отношении концепта к другим концептам и реализуется тремя типами связей – импликационными, конвенциональными и понятийными.

Импликационные связи ключевых концептов основываются на потенциально прогнозируемых для данного класса объектов связях, поскольку один концепт может предполагать (имплицировать) другой, и отражают причинно-следственные связи. Стереотипная последовательность элементов композиции литературного произведения, которая лежит в основе развертывания детективного дискурса, предполагает последовательную актуализацию концептов в сознании, которая основана на конвенциональной

связи ключевых концептов. Взаимодействие концептов на основе импликационных и конвенциональных связей объясняет актуализацию (выделенность) определенных концептов на этапах развития сюжета.

Связь ключевых концептов в рамках дискурса как отражение связей внеязыковых явлений основывается на логической валентности, которая носит универсальный характер и опосредована отношениями между понятийным содержанием концептов. Наличие общих компонентов в понятийном содержании концептов обуславливает возможность сочетаемости ключевых концептов в рамках дискурса. Выявленные связи ключевых концептов, основанные на реализации семантической валентности лексем-репрезентантов концептов с опорой на сочетаемость понятийных компонентов, могут быть одновекторными и двухвекторными и несут облигаторный характер в силу значимости ключевых концептов для построения смысла детективного дискурса.

Ключевые слова: валентная связь, взаимосвязь концептов, детективный дискурс, институциональный дискурс, классический детектив, ключевой концепт, лексико-семантическое поле, микрополе, понятийный компонент, семантическая валентность.

ABSTRACT

Kalyuzhna A.B. Linguocognitive characteristics of the key concepts of English detective discourse. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology, Speciality 10.02.04 – Germanic Languages. – V.N. Karazin Kharkiv National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2017.

This thesis focuses on the linguocognitive characteristics of the key concepts of English detective discourse and types of concepts interaction within the detective discourse represented by texts of British classic detective fiction, which is defined as a type of institutional discourse. MYSTERY, CRIME, DETECTIVE, CRIMINAL are defined as key concepts of the detective discourse. Their semantic space has been described as lexico-semantic fields structured on the basis of integrated and differential semantic components.

The identified valency links confirm the interrelation between the valency that is determined by the lexical meaning of the word, i.e. semantic valency, and conceptual valency – the ability of concepts to come into relation with other concepts. The valency of key concepts in the detective discourse is stipulated by a common semantic component in the notional meaning of key concepts.

Key words: classic detective fiction, conceptual valency, detective discourse, institutional discourse, interaction of concepts, key concept, lexico-semantic field, semantic valency, valency link.

Підписано до друку 23.08.2017.
Формат 60х90/16. Друк ризографічний.
Гарнітура Times New Roman.
Зам. 1808/2017. Ум. вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Ціна договірна.

Надруковано ФОП Сверделов М.О.
м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 24, корп. А, к. 33.
Свідоцтво про державну реєстрацію ВОО № 971661 від 13.12.2005.